

עורכים: פרופ' עפרה בנג'ו והראל חורב כרך 1, מהדורה מיוחדת 1006, 21 במרץ 2011

מהפכה נגד "המהפכה": קרב על פני המדינה והחברה בלוב

פרופ' יהודית רונן

במהלך החודש החולף, לכדו צילומי התקשורת הזרה וצילומיהם של אזרחי לוב את ההפגנות ההמוניות ואת חילופי אש העזים שהתחוללו ברחובות הערים השוכנות על חופו של הים התיכון. הצילומים שיקפו את מאבק הדמים הניטש בין שני מוקדי הכוח הפוליטיים העיקריים בלוב - טריפולי שבמערב המדינה ובנגאזי שבמזרח. בעיר הבירה טריפולי פועם לבו של המשטר ובה ממוקם מרכז העצבים הפוליטי והצבאי שלו. בבנגאזי, העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה עקב הקרבה לתעשיית הנפט, ממוקם מוקד כוחה של האופוזיציה, הנלחמת בחירוף נפש להפלת המשטר שבהנהגת מועמר אל-קדאפי. המפגינים, המשתייכים לשני המחנות הנלחמים זה בזה, נצפו כשהם מניפים דגלים ושלטי חוצות מאולתרים, מסמנים באצבעותיהם תנועות ניצחון וצועקים במלוא גרונם סיסמאות וקריאות-קרב: "תחי המהפכה!" "המהפכה תנצח!" ו"אנחנו המהפכה...ואין בלתה!"

מי הם אותם לובים המניפים את דגלי המהפכה והמחרפים את נפשם למענה? האם אנו עדים להתנגשות חסרת תקדים בהיסטוריה של לוב, שזכתה לעצמאות ב-1951, בין שתי מהפכות רבות עוצמה הנוגדות זו לזו בערכיהן ובמטרותיהן? כיצד קרה שבמדינה שלכאורה נהנתה במהלך ארבעה עשורים מלכידות חברתית, רעיונית ופוליטית תחת הנהגה יציבה, פרצו לפתע זרמים געשיים המאיימים להפיל את המשטר "המהפכני"? מיהם נושאי של דגל המהפכה בשני המחנות? מהו כוחם, באיזו מידה הם מייצגים את החברה הלובית ומהם סיכוייהם לנצח במה שהסתמן, לפחות עד כה, כ"משחק סכום אפס" - עימות דמים שהפיל כבר קורבנות רבים? האם נושאי המהפכה הם כוחות מרי עממיים, הפועלים להפלת קד'אפי במטרה לכוון מערכת פוליטית וחברתית-כלכלית חדשה ובעלת סדר-יום שונה בתכלית משלו? או שמא נושאי דגל המהפכה הם כוחות המשטר ומנגנוניו - כפי שהם עצמם טוענים - הנחושים להילחם עד כלות כדי למנוע את קריסת מה שהם מגדירים כסדר מהפכני נערץ וייחודי ללוב?

התשובה של כל אחד מן הצדדים לשאלה האחרונה משקפת כמובן את תפישותיו הסובייקטיביות ואת מכלול האינטרסים המניעים אותו. מחנה המתנגדים למשטר קץ ברודנות המכתיבה לתושבים את סדר יומם בכל תחומי החיים והמדכאת את חופש הפרט ואת זכויותיו, בין היתר, על ידי הפעלת אמצעי פיקוח וענישה אכזריים נגד "הסוטים מן המהפכה". על כך יש להוסיף את תסיסת ההמונים עקב הסתאבות משפחת המנהיג וסביבתו הפוליטית הקרובה, קיפאון בצמיחה הכלכלית, מחסור במקומות עבודה לצעירים, שרבים מהם משכילים, ומעורבותו הצבאית בעבר של המשטר בזירות חוץ ובטרור בינלאומי שגבו מחירי עתק כלכליים ואחרים מאוכלוסיית המדינה. במיוחד חשובות בהקשר זה הן הסנקציות שהטיל האו"ם על לוב בשנות התשעים במאמץ לאלצה להסגיר את שני החשודים (שעם הזמן אחד מהם הואשם) בפיצוץ של מטוס הנוסעים מעל לוקרבי שבסקוטלנד ב-1988. פגיעת הסנקציות הקשה בכלכלת המדינה וברווחת תושביה בולטת עד היום. מנגד, רבים אחרים הנמנים על נאמני קד'אפי, אינם מעוניינים עקב מכלול של אינטרסים ואולי אף מתקשים רגשית ורעיונית להסתגל למציאות חדשה, שבה משטרו יושלך לפח האשפה של ההיסטוריה. רבים במחנה זה מזדהים עם "המהפכה" שכוון קד'אפי וחייהם שזורים בה באופן שלא ניתן להפרדה.

באופן אירוני, בימים אלו ממש, בהם נלחם קד'אפי על חייו, מלאו שלושים וארבע שנים להכרזתו על המהפכה שכוונה את "שלטון העם" **לִטְט אל-שעב** ושהכריזה על לוב כעל מדינת כל תושביה תוך עיגון המינוח "המהפכני" - **ג'מאהיריה**. ערכי המהפכה, שהחלו מיושמים במרץ 1977 בקול תרועה רמה עוגנו ב"ספר הירוק" שאת עותקיו שרפה האופוזיציה לאחרונה בהפגנות ברחבי הערים הראשיות שבמזרח לוב. עקרונות הספר הציגו את מה ש"מהפכת" קד'אפי הגדירה כ"תיאוריה האוניברסלית השלישית", אשר כפי שמעיד עליה שמה, נועדה לכלל האנושות והציעה חלופה "מהפכנית" לובית לקפיטליזם ולקומוניזם.

כבר שנים רבות שהפער בין התיאוריה "המהפכנית" לבין יישומה בפועל בולט במציאות החיים בלוב בלי שהמשטר יוכל לגשר או להסתיר את קיומו. ככל ש"המהפכה" הלכה והתפרקה מנכסיה וככל שגברה ההתנגדות לשלטון, כך גברה האלימות שנקט המשטר כדי לדכאה. כבר שנים רבות שהאופוזיציה למשטר, ובכלל זה האופוזיציה האסלאמיסטית, נרדפת עד חורמה. גלי מעצרים והוצאות להורג, לרבות תליית אנשים בחוצות, הפכו לעניין של שגרה. המשטר אף הגדיל לעשות והקים יחידות חיסול שנשלחו אל בירות המערב והעולם הערבי כדי "למחוץ את העכברים המסוממים", את "התיקנים" ואת "הכלבים השוטים" – דהיינו אנשי האופוזיציה שנמלטו אל מעבר

לגבולות ארצם והמשיכו לנהל משם את מאבקם להפלת המשטר. בסופו של דבר ולאחר דיכוי נמשך וכתישת גורמי כוח אופוזיציוניים מסורתיים, ובכללם ארגונים שבטיים חשובים, רשם לעצמו קד'אפי "הישג אדיר" שביטוייו היו, בין היתר, מניעת צמיחתה של חברה אזרחית וריסוק יעיל של כל מקור עוצמה מאיים על אחיזתו בשלטון. בה בעת, הוא בנה לעצמו מקורות עוצמה מגוונים התלויים בו ובמשטרו, המבינים כי עתידם ואולי גם חייהם מותנים בחיי קד'אפי ובהישרדותו בשלטון.

בניגוד להפגנות בתוניסיה ובמצרים שם הציתו צעירים את עצמם למוות, לא נקטו צעירי לוב מהלכים דומים. אולם הם הפנימו את "ימי הזעם" בעולם הערבי שהובילו עד כה להפלת שתי הנהגות סמכותניות וותיקות, והצטרפו גם הם לגל המחאה במחצית פברואר 2011. מתוך חשש שתרחיש דומה עלול להתחולל גם במדינתו ניסה קד'אפי לבצע כמה צעדי מנע. הוא מיהר, למשל, לגנות את אזרחי תוניסיה על התנהגותם חסרת הכבוד וכפוית הטובה, לדבריו, כלפי נשיאם. בד בבד התחייב לבצע רפורמות שייטיבו כלכלית וחברתית עם העם ובמיוחד עם הצעירים. אלא שהבטחות אלה הוענקו מעט מדי ומאוחר מדי כאשר התבערה כבר אחזה באוכלוסייה הלובית שחלקים ניכרים ממנה מייחלים לסילוק קד'אפי ו"מהפכתו". מהפכה חדשה מתדפקת כעת על השער, ובדומה להבטחת קד'אפי ב-1 בספטמבר 1969, עת הדיח את המשטר המלוכני בהנהגת המלך אידריס אל-סנוסי, מבטיחה גם היא "שחר חדש". ערכיה וסדר יומה של מהפכה זו, כמו גם זהות הנהגתה ויכולתה ללכד סביבה את האוכלוסייה המפולגת, לוטים לפי שעה בערפל.

תמונת המצב ערב החלטת מועצת הביטחון מאמצע חודש מרץ על איסור טיסה בשמי לוב, מצאה את האופוזיציה בעמדת נחיתות צבאית, ארגונית וכלכלית בהשוואה לכוחות המשטר. האופוזיציה התקשתה לשמור על ההישגים שהיו לה עם פרוץ המשבר ותנופתה נבלמה. מנגד, עד למתקפת המחץ בה פתחו בימים האחרונים צבאות המערב, נראה היה כי המשטר, שלרשותו עומדים משאבים כלכליים וכוחות לחימה חזקים (הצבא הממוסד, כוחות הביטחון ומיליציות של שכירי חרב) המצוידים בנשק מתוחכם ויכולת ניידות בשטחה הענק של לוב (1,759,540 קמ"ר), מתאושש ונוחל הישגים חשובים. ברשות קד'אפי מצוי כנראה גם נשק כימי שלא פורק עדיין, וגם בכך טמון איום פוטנציאלי כלפי האופוזיציה. מתקפת המערב שינתה באופן חד את מערך הכוחות ואת מפת הסיכויים והסיכונים לרעת קד'אפי. אין תימה, אפוא, שהכריז על הפסקת אש והורה לצבאו לנצור אש נוכח מה שכינה כ"היטלריזם החדש" ו"מתקפה צלבנית ברברית".

מתקפת המערב יצרה מציאות חדשה בלוב ונראה שגם לאחר שהמלחמה תוכרע, כבר לא תהיה זו אותה מדינה של ערב פרוץ האירועים. ביום שאחרי, תהא הנהגתה אשר תהא, תידרש לוב להתחשב בגורמים ובתהליכים שדוכאו במשך תקופה ארוכה. הבולטים שבאלה הם מבנה החברה השבטית על מוקדי הכוח שבה המשתרגים ליריבויות ולניגודי אינטרסים בין מוקדי הכוח העיקריים בטרופוליטניה מזה ובקירנאיקה מזה; היעדר חברה אזרחית; היעדר צמיחה ורווחה כלכלית המחלחלת אל הרובד העממי; והתלות הכלכלית הכרונית בנפט. גם מדיניות החוץ של לוב תיאלץ קרוב לוודאי לעבור שידוד מערכות. כך או כך, עד שלוב תגיע להכרעה, נמשכת בה המלחמה האכזרית ועל שמי התכלת הים תיכוניים שלה מאפילות תמרות האש והעשן.